

Я.В. Шекера

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПРОСТОРОВИХ УЯВЛЕНЬ У НАЙДАВНІШІЙ КИТАЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ (НА ПРИКЛАДІ ГІМНІВ «КНИГИ ПІСЕНЬ»)

Створення “Книги пісень” (або “Шицзіну”, «诗经», XI–VI ст. до н.е.), на думку більшості дослідників, відбувалося наприкінці доби Чжоу. За легендою, Конфуцій відібрав із трьох тисяч народних пісень лише 305 – найсамобутніші й ті, які найкраще відображають настрої народу¹. У піснях “Шицзіну” яскраво віддзеркалилися просторові уявлення давніх китайців, представлені передусім символічні конотації чотирьох сторін світу й центру.

Відоображення у піснях “Шицзіну” просторової концепції вже розглядалося радянськими синологами [Лихтман 1986, 1987, 1988, 1989], проте їхня основна мета полягала у доведенні того, що “Книга пісень” – це не хаотичне зібрання народних пісень, як традиційно інтерпретують цю пам’ятку; збірка виявляє певну закономірність між сторонами світу, їхнім значенням та локалізацією в пам’ятці й просторі. Скажімо, В.В. Лихтман робить такий висновок: “«Шицзін» – це результат спеціальної роботи зі знаками з метою отримання певної геометричної фігури, орієнтованої в просторі” [Лихтман 1986, 28]. Дослідниця аргументовано доводить, що в текстах “Шицзіну” реалізуються різні просторові моделі, серед яких п’ятерична (五方), дев’ятерична (九州) та десятирична (河图), і давній текст “Книги пісень” (як і інших пам’яток) – це зображення (схема, креслення) того, що в ньому описується, подібно до того, як в ієрогліфі зображується те, що він означає [Лихтман 1986, 18].

Мета ж нашого дослідження – проаналізувати ті гімни “Книги пісень”, у яких сторони світу несуть певне образне навантаження; покажемо також розмаїття інтерпретацій гімнів, пов’язане з неоднаковим тлумаченням символічних конотацій сторін світу.

Наведемо спершу деякі статистичні дані. У всій “Книзі пісень” (305 творів)

сторони світу згадуються у 78 віршах, із них: схід (东) – у 28 віршах, захід (西) – у 13 віршах, південь (南) – у 42 віршах та північ (北) – у 16 віршах². Як бачимо, захід та північ згадуються найменше, що й не дивно, адже вони вважалися негативними сторонами світу, загальна ж настроєвість “Книги пісень” позитивна. Знаменно, що в останньому розділі “Гімни”, де здебільшого прославляються володарі давнини, ієрогліф “північ” не згадується жодного разу, а “захід” – лише раз, що підкреслює позитивніше й оптимістичніше емоційне забарвлення цього розділу порівняно з іншими.

Зауважимо, що у творах “Книги пісень” важлива не так сама згадка про ту чи іншу сторону світу і її образне навантаження, як напрямок відображеного у пісні руху, спрямованість композиційного вектора, який означає всю динаміку дії. Дуже часто в одній пісні згадуються кілька, іноді протилежних, сторін світу, що ніби огортає ті реалії, про які йдеться, залучає їх до вічного космічного руху. Для прикладу розглянемо пісню з першого розділу “Звичаї царств” “Збираю солодкий корінь” («采芩»; I, X, 12). Лірична героїня переконує інших не вірити людським пліткам; збирання ж різноманітних рослин – це лише алегоричний зачин: у першій строфі вона збирає солодкий корінь на вершині хребта Шоуян (首阳之颠), у другій – зячу траву під Шоуяном (首阳之下) і в третій строфі – ріпу на схід від Шоуяна (首阳之东). Можливо, тут йдеться про ареал поширення рослин, які збирають, проте дуже ймовірно, що авторка навмисне закінчує пісню згадкою про позитивну сторону світу (схід), яка несе надії, і цим самим додає більшої переконливості власним словам. Крім того, локалізація трьох місцезроставань (на горі, під горою та на схід від неї) утворює своєрідний просторовий три-

кутник, у центрі якого міститься гора Шоуян (首阳, досл. голова+сонце), і лірична героїня “мандрує” від вершини гори (тобто від Неба) до її підніжжя (а гори в Китаї вважалися священними, адже вони стояли найближче від усіх земних об’єктів до Неба) і далі на схід, тобто туди, де сходить сонце і починається нове життя, а отже, теплится надія.

Якщо говорити про відображення просторової концепції китайців у творах пам’ятки загалом, то слід зауважити, що практично у всіх піснях яскраво помітно два плани зображення – “там” (у полі, в горах, на півдні, колись у давнину тощо), де фігурує суб’єкт дії (найчастіше представник рослинного чи тваринного світу), утворюючи алегоричний зачин поезії), і “тут” (вдома, у палаці, при дворі, у храмі, в країні, в усій Піднебесній), де відбуваються основні “події” в поезії, а також функціонує ліричний герой. Така просторовість, двоплановість зображення пов’язує людину як зі світом природи, так і з минувиною. У тих піснях, де сторони світу є складовими алегоричного зачину, вони найчастіше несуть символічне навантаження, кореспондуючись з основною сюжетною лінією пісні. Якщо ж вони зустрічаються в самому тексті пісні, то найчастіше виступають звичайними географічними реаліями, які, однак, можуть вносити додаткове образне забарвлення. І якщо в першому розділі “Звичаї царств” алегоричний зачин яскравіше виражений і неодмінним компонентом його є природа, то в “Гімнах”, як правило, протиставляються часові факти: минуле й сучасність (стосовно автора гімну), більш і менш давній відтинки минулого.

Розділ “Гімни” (《公頌》) – це своєрідний героїчний епос давніх китайців; “таке довге життя найдавніших гімнів пояснюється відомою консервативністю пісень релігійно-культового призначення, а також циклізацією, при якій звичайно відбувається скорочення кількості оспівуваних осіб і заміна старих імен” [Друмев 1964, 12]. У гімнах переважає розповідне начало, часом надміру пафосне, гіперболізоване й возвеличувальне, тому алегорична

насиченість, на яку багатий перший розділ “Шицзіню”, тут мінімальна. І все ж у згадці про ту чи іншу сторону світу можна вгледіти символічний зміст.

Героїчне оспівування і прославлення насамперед правителів Чжоу пояснюється тим, що із XII ст. до н.е., за життя Конфуція, коли була укладена “Книга пісень”, і аж до III ст. до н.е. усі князівства на території Китаю були підкорені Чжоу.

У розділі “Гімни” набагато менше згадок про сторони світу, ніж у попередніх розділах “Книги пісень”. І все ж про сторони світу з позитивною конотацією (схід і південь) тут згадується більше, ніж про захід і північ, адже гімни несуть здебільшого позитивне навантаження, підносячи як мудре, мирне, радісне й спокійне правління володарів, так і працю простих людей. Скажімо, згадки про південь, на нашу думку, зумовлені специфікою життя імперії, зокрема тим, що традиційно володар вшановував південь більше, ніж інші сторони світу. Захід, як сторона світу з негативною конотацією, вживається лиш один раз – виражає надію ліричного героя на краще, а північ не згадується взагалі.

Нижче розглянемо конкретне вживання та образні конотації сторін світу в гімнах і наводитимемо їх у тій послідовності, в якій вони записані у “Книзі пісень”.

У чжоуському гімні “Зграя чапель” (《振鷺》; IV, II, 3) зустрічається ієрогліф “захід”, і образне його значення – надія і сподівання на краще: 振鷺于飞, 于彼西雍. Зграя чапель летить над тим західним озером. Це – алегоричний зачин, після якого йдеться про жителя країни Сун, якого запросили до Чжоу допомагати при жертвопринесеннях [Shijing 1999, 587]. Цілком можливо, що “західне озеро” – звичайна особливість його розташування, проте якщо виходити з інтерпретації цього гімну А.А. Штукінін [Шицзин 1957, 425], то можна припустити, що захід тут символізує можливу надію, адже в останніх рядках автори гімну не констатують позитив, а лише висловлюють побажання: Мы бы желали, чтоб ночи и дни им была // Вечной за это высокая честь и хвала (на думку перекладача, до Чжоу прибули звичайні

гості здалеку). Проте, вважаємо, тут наявне звичайне вихваляння гостя: 庶几夙夜，以永终誉 Не лінується вдень і вночі у державі моїй, // Має вічної слави багато. Отже, згідно з інтерпретацією цього гімну радянським сходознавцем образне навантаження заходу (в алегоричному зачині) – надія, що зумовлює тлумачення останніх рядків гімну.

У чжоуських гімнах “Саджання і прополювання” («载芟»; IV, III, 5) та “Гарна мотика” («良耜»; IV, III, 6) натрапляємо на слово “південь”, що виступає у пісні символом урожаю та родючості. Вживається воно у словосполученні 南亩 південні орні землі (досл. “південні му³ [поля]” – явище метонімії). На жаль, нам не вдалося точно встановити усю глибину значення “південних полів” для землеробів найдавнішого Китаю, а отже, і з’ясувати їхнє навантаження у цих гімнах. Схоже на те, що ставлення селян до цих полів було особливим: то з них починали роботу, то ними закінчували, залишаючи обробіток землі “з позитивним забарвленням” наостанок. У всякому разі, гімни, де згадуються “південні поля”, мають веселе забарвлення – вони, до речі, більше схожі на пісні з розділу “Гофен”, аніж на гімни. Як вважають дослідники, південні поля тягнулися з півночі на південь [Васильев 1961, 44], тобто саме так, як проходила центральна вісь імператорської влади.

Відображення просторових уявлень у гімнах “Книги пісень” зумовлене ще й тим, що на початку Західної Чжоу виникла концепція небесного мандата, згідно з якою володар (ван) як Син Неба мав своїми добродіями і милосердними діями завершити розпочате предками творення світобудови, а саме встановити мир і гармонію в довкіллі, зокрема, шляхом підкорення “варварів” (некитайських племен). Тому в низці гімнів спостерігаємо подібні мотиви; сторони світу в них виконують наперед географічну функцію.

У гімні царства Лу “Шкільна водойма” («泮水»; IV, IV, 3) згадується південний схід (东南). Ось ці рядки: 桓桓于征，狄彼东南 Хоробро підемо в похід, очистимо увесь південний схід⁴.

Гімн величає луського вана (царство Лу розташовувалось на сході Китаю, на території сучасної провінції Шаньдун), закликаючи його звільнити частину материкового Китаю, а саме землі за річкою Хуанхе, від “варварів”. Йдеться, очевидно, про те, що знищити потрібно лише непокірних некитайців, адже наприкінці гімну мовиться: 憬彼淮夷 Усвідомили ті варвари [ріки] Хуай (тобто упокорилися ванові, осягнувши його вищість і могутність). В останньому рядку згадується південь: 大賂南金 Прекрасна яшма і золото півдня – такі дари підносять ванові “варвари”. Як бачимо, вірш закінчується однозначно позитивно: південь був країною, надзвичайно багатою на дари природи, і це вдало використав автор гімну. Отже, сторони світу тут не несуть образного навантаження як такого; наявний лише географічний фактор.

У луському гімні “Тихий храм” («閟宮»; IV, IV, 4) тричі вживається ієрогліф “схід” (东). Тут ідеться про сина першого чжоуського вана луського вана Бо-ціня: спершу говориться про те, що володар указом посадив його правити на сході, потім прославляється уся “східна країна”, і нарешті висловлюється бажання чи сподівання володіти далеким сходом (大东) – тобто автори гімну бажають луському ванові володіти усім примор’ям і морськими територіями. Отже, спостерігається градація, розгортання оповіді від малих просторів до великих, від малого позитиву (схід – родючість, сприятливі географічні умови тощо) до великого. Не випадково закінчується гімн пишним величанням і самого вана, і храму, в якому він здійснює жертвоприношення. Власне, з усіх сорока гімнів лише в цьому одному згадується схід (у гімні “Шкільна водойма” зустрічалося словосполучення “південний схід”), що, очевидно, пов’язано з розташуванням царства Лу на сході Китаю.

На початку гімну “Тихий храм” («閟宮») маємо: 居岐之阳 поселився на південному схилі Ціської гори (йдеться про Тай-вана, діда першого чжоуського вана, який почав підривати шанське царство). Хоча в оригіналі й не вживається ієрогліф “південь”

(南), та знак 阳 ян – це і світла субстанція світотворення, і чоловіче начало, і південний схил гори. До речі, явний недогляд перекладу А.А. Штукіна (А поселився он к югу от Циской горы): Тай-ван став жити не південніше гори Ці, а на самій горі, на її південному схилі, чому не можна не приділити уваги в перекладі. Так, гора – це символ могутності, духовного сходження і вдосконалення, тому поселення вана на горі ще більше возвеличує його. До того ж “південний схил” тут суголосний із традицією володаря сидіти обличчям на південь.

У цьому ж гімні зустрічаємо рядки: 及彼南夷，莫不率从 Серед народів, які на півдні [межують із Чу], не буде жодного, щоб за нами не йшов. Загарбницькі мотиви гімну зумовлені насамперед історико-географічною ситуацією, а саме родючими південними землями, жителі яких неодмінно мають прийти під “світлу руку” луського вана. Спостерігаємо явно неоднакове ставлення до північних і до південних “варварів”: від північних китайці лише захищаються, адже північ – негативна сторона світу, вона несе лише холод, голод і біди; а південні неодмінно мають бути упокорені, бо південь – теплий і родючий.

Найпростіша мотивація згадки про південь – “щось розташоване / лежить на південь від чогось”, і цьому постає видима альтернатива: “щось лежить на північ від чогось”, та давні автори підсвідомо не висловлювалися саме таким чином, адже північ – сторона світу з негативним забарвленням. Наприклад, у гімні “Інь [Гаоцун іде у] збройний [похід]” («殷武»; IV, V, 5) маємо рядки: 维女荆楚，居国南乡

Ви, мешканці цього царства Цзін-Чу, живете на південь [від нас]. Цілком природно, що погляд владики династії Інь спрямований на царство Чу (сильна держава на південно-західній околиці Китаю), адже усі китайські володарі сиділи обличчям на південь.

У низці гімнів автори-нащадки урочисто обіцяють своїм великомудрим предкам завершити розпочату ними благородну справу щодо впорядкування і гармонізації світобудови. Це такі гімни, як “Думаю про волю Неба” («维天之命»; IV, I, II), “Небо дає” («天作»; IV, I, V), “Співчуваю моєму синовчові” («闵予小子»; IV, III, I), “Роздуми” («酌»; IV, III, VIII), “Милосердя” («赉»; IV, III, X) тощо. Скажімо, гімн “Думаю про волю Неба” закінчується рядками: 骏惠我文王，曾孙笃之. Нашадки вікують за дао Вень-вана, поширюють дао його. Як бачимо, чесноти володаря свято шануються, перебуваючи ніби в центрі життя його нащадків.

Таким чином, у гімнах “Книги пісень” згадуються всі сторони світу, окрім півночі; їхнє образне навантаження – надія, багатство, влада й родючість. Найчастіше, проте, згадані реалії виступають географічним показником і образні конотації, відображені у свідомості китайців, гармонійно поєднуються із безпосереднім значенням сторін світу. Просторова концепція давніх китайців проявляється у гімнах також через прагнення їхніх авторів продовжити великі справи мудрих предків, зокрема підкорити навколишні племена (“варварів”) з метою впорядкування та гармонізації світобудови.

¹ Так, в “Історичних записках” Сима Цяня говориться: “В давнину віршів «ши» було понад 3 тис. Конфуцій відкинув непридатні й узяв ті, які відповідають правилам («лі») та обов’язку («і»)» [Шицзин 1987, 4].

² Як бачимо, сума віршів, у яких зустрічаються сторони світу, не дорівнює загальній кількості таких віршів, адже в одній і тій самій пісні можуть вживатися кілька різних сторін світу, і до того ж кілька разів. Наші підрахунки стосуються кількості не разів уживання відповідних ієрогліфів, а самих пісень.

³ Му – міра площі, яка дорівнює 1/15 гектара.

⁴ Для порівняння наведемо ці рядки у перекладі А. Штукіна: Смелыми, смелыми будут в походе они, // Варваров вновь отодвинут на юго-восток! [Шицзин 1957, 451]. Таке тлумачення, однак, видається не зовсім логічним, адже, як видно з кінцівки гімну, “варварів” підкорюють володареві.

ЛІТЕРАТУРА

Васильев Л. Аграрные отношения и община в древнем Китае (XI–VII вв. до н.э.). Москва, 1961.

Друмев Б. Древняя китайская народная песня (“Шицзин”). Автореф. дис. канд. филол. наук. Москва, 1964.

Лихтман В. Параллелизм структуры и содержания “Канона стихов” (“Ши цина”) // **Количественные методы в изучении истории стран Востока.** Москва, 1986.

Лихтман В. Пространственно-текстологические структуры “Шаньхай цина” и “Ши цина” // **Общество и государство в Китае.** Москва, 1987. Ч. 1.

Лихтман В. Пространственные модели шанцев и чжоусцев // **Общество и государство в Китае.** Москва, 1988. Ч. 1.

Лихтман В. Трансформация чжоуской и шанской пространственных моделей в “Гимнах Лу” // **Общество и государство в Китае.** Москва, 1989. Ч. 1.

Шицзин. [Книга песен] / Пер. с кит. и коммент. А.А. Штукина. М., 1957.

Шицзин. Книга песен и гимнов / Пер. с кит. и коммент. А.А. Штукина. М., 1987.

Shijing. – Beijing, 1999.